

نقش موقوفات در شکل دهی به فضاهای شهری

ابری مودی امامزاده ابراهیم شهرآمل

دکتر شهرام یوسفی فر^(۱) - معصومه بیاتله پور^(۲)

چکیده

نهاد وقف و مجموعه موقوفات شهری نقش مهمی در شکل دهی به فضاهای شهرها داشته‌اند از جمله در شهر آمل که از قدمت تاریخی بسیاری برخوردار است، وجود شماری مجموعه‌های مذهبی مانند امامزاده‌ها این وضعیت به خوبی قابل مشاهده است. مجموعه‌های وقفی وابسته به هر یک از مشاهد، کارکردهای مختلفی برعهده داشته‌اند. یکی از مهم‌ترین آن موارد، تأثیری است که در شکل دهی و پایداری فضاهای شهر آمل برجای نهاده است. در این مقاله ضمن معرفی امامزاده‌های شهر آمل، به مطالعه موقعیت امامزاده ابراهیم در شهر آمل و ارتباط مجموعه‌های وقفی به آن در این رابطه می‌پردازیم. نتایج این بررسی نشان از آن دارد که چگونه شکل‌گیری و استقرار فضای کالبدی شهرهای کهن به شدت تحت تأثیر کانون‌های مؤثری چون مشاهد بزرگان دینی قرار دارد.

واژگان کلیدی:

امامزاده‌ها، موقوفات، امامزاده ابراهیم، آمل، بازار آمل

مقدمه

کهن شهر آمل در میان دیگر شهرهای استان مازندران امامزاده های بسیاری را داراست. مهم ترین این مقابر و مشاهد در محدوده بافت مرکزی و کهن بازار و محوطه های اطراف آن واقع است. بناهای مذهبی مزبور از موقوفات بسیاری برخوردارند و به دلیل شرایط ویژه مؤسسات وقفی به نظر می رسد نقش مهمی در رشد و گسترش کالبد شهر آمل ایفا کرده است. در مطالعه حاضر ابتدا با پیشینه ای کوتاه از تاریخ شهر آمل و جایگاه مشاهد در هسته اصلی این شهر را بررسی کرده، سپس نقش وقف در پایداری این گونه فضاها مطالعه می شود و از آن میان وضعیت مجموعه وقفی امامزاده ابراهیم آمل به صورت موردی مطالعه و بررسی می شود.

پیشینه امامزاده ها در شهر آمل

شهر آمل به عنوان مرکز اصلی دعوت و حکمرانی علویان زیدی و اعقاب آنان بود. در نتیجه حضور

طولانی مدت رهبران دعوت شیعی و برپایی نهادها و مؤسسات لازم برای حکمرانی آنان در این شهر می توان استقرار و تداوم بسیاری از عناصر شهری آمل را با این عامل مرتبط دانست. حسن بن زید بن اسمعیل در ۲۵۰ق/۸۶۴م حکومت علویان را در طبرستان و آمل تأسیس کرد و به روند تغییر این مردم و براندازی سلطه عباسیان شتاب بخشید. حسن بن زید داعی کبیر چون در ۲۳ شوال ۲۵۰ق/ نوامبر ۸۶۴م بر شهر آمل دست یافت به منبر رفت و اهالی شهر را به مذهب زیدیه خواند و به تدریج این شهر مرکز تجمع رهبران این مذهب شد^(۳) بعدها در دوره آل بویه نیز شهر آمل مورد توجه بود و مراقد مطهره و بقاع متبرکه زیادی احداث شد و موقوفاتی بر آنها قرار گرفت. مرور اجمالی تاریخ آمل حکایت از آن دارد که در ادوار مختلف تاریخ آن به طور پیوسته شخصیت های مذهبی معروف و مطرح در این شهر حضور داشته و پس از درگذشتشان نیز توجه مردم به آنان ادامه داشته است.

شکل‌گیری بسیاری از مجموعه‌های وقفی آن هم پیرامون بارگاه و مقابر این بزرگان نشان دهنده‌ی باور فوق‌است. در شهر آمل نیز چون دیگر شهرهای ایران، امامزاده یا مقابر اولیا و بزرگان به مانند عنصر شاخص در شکل‌دهی به ساختار فضاهای شهری حضور دارند. در کنار این عناصر، دیگر اجزای شهری چون بازارچه نیز قابل ملاحظه‌اند^(۴) که به طور کلی باعث می‌شود این مجموعه‌ها به مانند کانونی برای اجتماع گروه‌های گوناگون مردم با آداب و رسوم و گویش و تیره‌های قومی و نژادی متفاوت عمل کنند^(۵) ازین رو مشاهده و امامزاده‌ها چون مرکز اصلی فضاهای پیرامون حرم (حیاط، مساجد، مدارس، کاروانسرا و بازارها) به شمار می‌رود و خیابان و کوچه‌های به صورت شعاعی از آن‌ها منشعب می‌شود و در بسیاری از موارد چهره شهر را تحت تأثیر قرار می‌دهد^(۶) مزارها به دو صورت کلی دیده می‌شود: برخی از آن‌ها در گورستان شهری دیده و برخی دیگر به

صورت منفرد در درون بافت شهری قرار دارند. شماری از مشاهد که قبلاً در گورستان‌های عمومی مجاور شهر یا در حومه آن قرار داشتند به تدریج وارد محدوده شهر و به بخشی از شهر تبدیل شدند پس حتی شکل ظاهری فضای پیرامون آن به صورت یک بنای متبرکه تاریخی تغییر یافته و از شکوه بیشتری برخوردار شد. به طور کلی اماکن متبرکه (زیارتگاه و مزارها) در طراحی و جهت‌گیری خیابان‌ها نقش بسزایی داشته است.^(۷) به طور معمول مزارهای بزرگان مذهبی مهم‌ترین و پایدارترین مجموعه‌های شهری را نشان می‌دهد. بسیاری از اجزای آن مجموعه‌ها با برخورداری از فضاهای عمومی جهت تأمین نیازهای گوناگون زائران به نقطه ثقل شهری تبدیل شده و در برخی موارد کارکرد یک منطقه از شهر را به موقعیت زیارتی تبدیل کرده‌اند.^(۸) بقعه و امامزاده‌های شهر آمل نیز چنین موقعیتی را درون این شهر ایجاد کرده است. مشاهده و مقابر بزرگان دینی شهر آمل و بسیاری موقوفات مختص آن در

بقعه ناصرالحق، ۱۳۸۷/۷/۲۲

از بناهای قرن نهم قمری توسط سیدعلی مرعشی حاکم مازندران ساخته شد^(۱۰) و به شماره ۶۰ به ثبت آثار تاریخی رسیده است.^(۱۱) ابن اسفندیار در مورد بنای مزبور اشاره دارد که مجموعه مقبره، مدرسه و کتابخانه‌ای در اینجا وجود داشت که تا قرن هفتم ق. دایر بوده است و زائران به زیارت آنجا می‌آمدند.^(۱۲) این بقعه با واقع شدن در محله پایین بازار با حوزه پیرامونی خود ارتباط فضایی - کالبدی برقرار می‌کند. امروزه این بقعه با کاربری زیارتی، گردشگری - تفرجگاهی در خیابان شهید بهشتی، کوچه میرحیدر در محله پایین بازار قرار دارد.^(۱۳)

تولید فضای شهری به روال فوق نقش ایفا نموده‌اند و در این بررسی این اهم مورد عنایت قرار دارد.

الف. بقاع و امامزاده های شهر آمل

۱. بقعه حسن بن علی ناصر کبیر (ناصرالحق)

ابومحمد حسن بن علی یکی از نوادگان علی بن حسین علیه السلام معروف به ناصرالحق یا سید ناصرکبیر، به خونخواهی محمد بن زید در گیلان و دیلمان خروج کرد و روی به آمل نهاد و در ۳۰۱ق/۹۱۴م بر آمل مسلط شد و عمال سامانی را از آن حدود راند و تا ۳۰۴ق بر آنجا حکومت کرد. شخصیت مورد ستایش وی سبب شد مقبره‌اش در آمل به یکی از زیارتگاه‌های شهر تبدیل شود. ناصرالحق ۴ سال با عدالت، نیک سرشتی و حقیقت خواهی حکومت کرد. مقبره او در آمل به گنبد ناصرالحق و به قولی به گنبد کبود معروف است.^(۹)

۱۰۴

موقوفات

نقش موقوفات در شکل دهی به فضاهای شهری (بررسی موردی امامزاده ابراهیم شهر آمل)

شماره ۶۲ ثبت تاریخی شده است. (۲۰)

۴. بقعه برج

معروف به قدمگاه خضر، در قبرستانی که در گذشته مصلی نامیده می شد و در مجاورت سبزه میدان قرار داشت. بقعه مزبور بنایی است چهارضلعی با ابعاد داخلی ۳/۳۲ متر، امکان دارد که مدفن ۷ تن از سادات حسنی در زمان علویان باشد. (۲۱) گفته می شود این محل مصلی قدیم آمل بوده که داعی الصغیر در آنجا قصری برپا کرد. (۲۲) صندوق نذورات قدمگاه حضرت خضر نبی توسط اداره اوقاف و هیئت امانا در سال ۱۳۸۲ ساخته و نصب گردید. طراحی و ساخت آن از بهنام کبیری سامانی است.

قدمگاه خضر، ۱۳۹۱/۵/۴

۲. گنبد یا برج شمس طبرسی

مقبره سید شمس آل رسول یا شمس طبرسی است. (۱۴) ابن اسفندیار از ایشان به صورت فقیه و صاحب حدیثی نام می برد که تربتش در محله عزامه کوی بر در دروازه قرار داشت (۱۵) متصل به مقبره، مزار قاضی هشام بود. (۱۶)

بقعه شمس طبرسی، ۱۳۸۷/۷/۲۲

در خیابان شهید بهشتی، خیابان اندیشه، خیابان ۴۹ (آتشکده) در چاکسرمحله واقع شده است. بنای برج دو گنبد داشت یکی داخلی و دیگری خارجی - که زلزله آن را خراب کرد. تاریخ بنا به سده ۹ق/۱۵م می رسد. (۱۷) و همانند دیگر مقابر آمل دارای گنبد هرمی و کاشی های رنگی در نما بود. (۱۸) این بنا نیز با حوزه های پیرامونی خود ارتباط فضائی - کالبدی برقرار می کند (۱۹) و به

باور مردم محله بر آن است اینجا آرامگاه شیخی بود که آن شیخ مرید حضرت خضر بوده است. حتی برخی از اهالی آنجا این مکان را قدمگاه حضرت امام زمان علیه السلام نیز می‌دانند و تا زمانی که در این مکان به سر می‌برند در پناه حضرت شیخ، حضرت خضر و امام زمان علیه السلام هستند و شفا بخش است (حیدرزاده، مصاحبه).

مردم بسیاری برای روا شدن حاجت بدین مکان می‌آیند و بر ضریح آن دخیل‌های سبزرنگی بسیاری دیده می‌شود. در گذشته روزهای سه شنبه یعنی شب چهارشنبه باز می‌شد، امروزه به جز شب چهارشنبه در روزهای دیگر نیز برای اقامه نماز باز است. متولی آن خانم کاظمیان است (حیدرزاده، مداح). نذورات این مکان توسط هیئت امنا و اداره اوقاف در جهت مرمت و بازسازی این مکان استفاده می‌شود. این بنا با شماره ۱۲۴۸ ثبت آثار ملی شده است.

۵. بقعه میرحیدر آملی

این بنا در خیابان شهید بهشتی، خیابان اندیشه، خیابان ۴۹ (آتشکده)، کوچه میرحیدر در محله پایین بازار قرار دارد (۲۳).

بقعه میرحیدر، ۱۳۸۷/۷/۲۲

عامه مردم آن را مقبره میرحیدر آملی می‌دانند اما از خطوط کوفی آن بر سنگ قبر موجود در آن بر می‌آید که مقبره ابوالقاسم بن ابوالمحاسن رویانی است که تاریخ وفات آن به سال ۵۱۴ قمری است. (۲۴)

پلان این بقعه به صورت یک برج هشت ضلعی و دارای گنبدی هرمی شکل دوپوش است و ارتفاع این بنا تقریباً به ۱۲ متر می‌رسد. این بنا از آثار

است^{۲۹} و به شماره ۳۴۸ به ثبت آثار تاریخی رسیده است.

امامزاده قاسم و حسینیه آن (حسین مظهر)،
۱۳۸۷/۷/۲۱

بافت کهن آمل در شرق از طریق گذر امامزاده قاسم و مشایی محله به خیابان شهید بهشتی - که دارای مقیاس ناحیه‌ای است - و کوچه میرحیدر به حوزه پیرامونی مرتبط می‌شود.^(۳۰) دکاکین و غیره نام رقباتی است که بر امامزاده وقف است.^(۳۱)

۷. امامزاده معصوم

این امامزاده متصل به تکیه آمل است که در کاشی محله واقع شده است و به امامزاده جعفر معروف است. راینو از آن یاد کرده است.^(۳۲) کاشی محله یکی از گذرهای مهم بازار بوده است.^(۳۳) در حال حاضر تکیه آملی به حسینیه

قرن ششم قمری می‌باشد که در جنوب اراضی شهر قدیم در محوطه باغی قرار گرفته است. بنای فعلی آن متعلق به قرن هشتم قمری است. ارتباط این بقعه با بافت بازار در آن است که در جوار مسجد امام حسن عسگری علیه السلام - از عناصر شاخص کاشی محله - یکی از گذرهای اصلی بازار قرار گرفته است.^(۲۵) این بنا با کاربری مذهبی - گردشگری به شماره ۶۱ ثبت تاریخی شده است. بر اساس اسناد به دست آمده موقوفاتی چون زمین خشکه‌زاری بر آن وقف شده است.^(۲۶)

۶. امامزاده قاسم

این امامزاده منسوب به قاسم بن جعفر است که در خیابان شهید بهشتی، خیابان اندیشه ۱۹ در چاکسرمحله قرار دارد^(۲۷). بنایی هشت ضلعی است که از آجر بر جدار داخلی هر یک از اضلاع آن طاق‌نمایی ساخته شده است. پهنای هر ضلع از داخل ۱۷۵ سانتی متر است. سه پنجره نورگیر در شمال، غرب و جنوب بنا است.^{۲۸} این بنا احتمالاً مربوط به دوره صفویه

هدایت معروف است. متعلق به طایفه آملی است. این امامزاده و تکیه در مجاورت گورستان قرار دارد و کارکرد آرامگاهی دارد. موقوفات آن بسیار است. خوش باش از بیلاقاتی است که دراصل متعلق به طایفه آملی است. این طایفه در بیلاقات دیگر چون گزنه سرا نیز ساکن هستند. از تکیه آملی در محرم به مدت ۱۰ روز استفاده می شود و در روزهای سوگواری نیز کاربرد دارد (روح الله حسابی، مصاحبه).

امامزاده معصوم در مجاورت حسینیه هدایت ،
۱۳۹۱/۵/۴

۸. امامزاده تقی

این امامزاده در گرجی محله واقع شده است. بنای امامزاده و مسجد متصل به یکدیگر است. (۳۴) ارتباط فضایی محله با بازار قدیم شهر به صورت با

واسطه است یعنی دسترسی به بازار لازمه عبور از محله نیکی ها است. (۳۵) این مقبره متبرکه با کمک مردم شهرستان آمل به همت سید ابراهیم رستگار نیکی و کربلایی عبدالله گرامی به اتمام رسید. تاریخ تأسیس ۱۳۵۶، پایان ۱۳۵۹ شمسی که بر بالای امامزاده نوشته شده است. روزهای شنبه، دوشنبه و چهارشنبه از ساعت ۶-۴ امامزاده باز است. نگهبان آن به صورت افتخاری است. موقوفه ای ندارد. به مدت ۱۳ شب محرم روضه خوانی در آن برپا می شود. هزینه آن را از گرجی محله و محلات مجاور تأمین می کنند (منصور گرامی، مصاحبه). در مجاورت آن، مسجد رسول که تازه تأسیس است قرار دارد که در قدیم بدان مسجد شاه می گفتند.

امامزاده تقی، ۱۳۹۱/۵/۴

بناها مزارها هستند که از دو جهت مورد احترام و اعتقاد مردم اند:

۱. اعتقاد مردم به خاندان نبوت و

امامت

۲. شخصیت خود امامزادگان که

در راه عدالت و مبارزه با ظلم و ستم

کوشش کردند و به شهادت رسیدند.

ازین روی معمولاً مردم با پناه جستن به

قبر مطهر امامزادگان و بزرگان درصدد

تسکین آلام خود و کسب معنویت بر

می آمدند. در این خصوص نهاد وقف

بسیار تعیین کننده بود می توان گفت

حدود نیمی از موقوفات مصارف

فرهنگی گوناگون داشته اند که هدف

آن ها بزرگداشت شعائر، احیای احکام

و معارف دینی و توسعه باورها و

سنت های حسنه مذهبی است^(۳۹) وجود

پشتوانه ای وقف برای مؤسسات مذهبی

سبب شده، استمرار آن ها تضمین شود.

فضاهای کالبدی شهر که با نهادهای

وقفی مربوط هستند از نظر تأمین

اعتبارات عمرانی و نوسازی خودکفا

بودند و درآمدهای مزبور از محل

فعالیت های ناشی از زمین مزروعی،

به نظر می رسد مهم ترین امامزاده

های شهر در محلات بازار و محدوده

آن واقع شده است که به طور معمول

در کنار یک حسینیه یا مسجد قرار

دارد. بسیاری از امامزاده های شهر

آمل کارکرد گورستان داشته اند. وجوه

کاربردی هر مزار ناشی از نیازهای آن

محل است که استفاده های تفرجگاهی،

عیدگاهی، نیازگاهی، نیایشگاهی،

پناهگاهی، درمانگاهی، گورگاهی و

تجمع گاهی را دربردارد و با توجه به

اعتقاد مردم و ارباب احتیاج، هر مزار

می تواند دارای یک و یا همه این وجوه و

کاربردها باشد که مردمان برای حصول

مقصودشان به سوی آن می روند^(۳۶).

قدمت برخی ازین بناها به خصوص

امامزاده ها قدمت شهرسازی یا سکونت

در روستاها را نشان می دهد^(۳۷).

ب. نقش و تأثیر موقوفات در پایداری فضاهای شهری آمل

وقف تأثیر بسیار سازنده ای در

تشویق مردم به احداث بناهای مذهبی

و عمومی داشته است.^(۳۸) یکی ازین

باغ و مستغلات شهری و... به دست می‌آمد و در نتیجه حفظ و گسترش و پشتیبانی عمرانی آن بناها تضمین شده بود. ازین رو روند نوسازی و گسترش مشاهد و مقابر و گاه عمران شهری در این بخش‌های کالبدی شهر تضمین شده بود.^(۴۰) در شهر آمل نیز امامزاده قاسم، امامزاده معصوم و امامزاده ابراهیم^(۴۱) دارای موقوفات هستند و از آن میان امامزاده ابراهیم بیشترین سهم موقوفات را داراست. موقوفات به صورت دکان، باغ، زمین مزروعی، قریه و میدانچه تیمچه بازار و نظایر این‌ها است. در ادامه وضعیت موقوفه امامزاده ابراهیم آمل مورد بررسی قرار می‌گیرد تا تأثیرگذاری مجموعه‌های وقفی مورد نظر در شکل دهی به بافت و فضای کالبدی شهر آمل به ویژه بافت مرکزی آن شهر ارزیابی گردد. در این میان با عنایت به اسناد و قفنامه‌های امامزاده ابراهیم بررسی انجام می‌پذیرد.

امامزاده ابراهیم

از زیارتگاه‌های قدیمی شهر آمل

است و سلسله نسب آن به امام موسی کاظم علیه السلام می‌رسد. اطلاعات خطوط منقوش بر صندوق مقبره حکایت از آن دارد که، برادر و مادر ایشان نیز در اینجا مدفونند. در گذشته در شمال شرقی بنای امامزاده، بازاری در روزهای پنج شنبه و جمعه در فصل تابستان برگزار می‌شد.^(۴۲)

امامزاده ابراهیم، ۱۳۸۷/۷/۲۱

مقبره امامزاده ابراهیم در خیابان طالب آملی، دریای دهم، قادی محله و شمال غربی میربزرگ قرار دارد^(۴۳). این مقبره دارای برجی بوده مربع شکل با گنبدی هشت ضلعی که در میان گورستانی واقع شده است^(۴۴). بقعه حدود ۵۳۳ سال پیش تجدید بنا شد. در مورد تاریخچه بارگاه در نزد مردم منطقه دو روایت است: برخی ابراهیم

در آرشیو اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان آمل به شماره ۳۳۱ نگهداری می شوند.

واقفان آقاعبدالله پسر قاضی و خواجه نامدار معروف به کفشگر هستند که مشخصات آن‌ها در شناسه این سند اشتباه درج شده است. در این سندها غلط‌های نگارشی بسیار ملاحظه می شود. در رونوشت سال ۱۳۳۶ ش که محمدتقی دانش‌پژوه آن را تهیه نموده است، اجزای سندی چون امهار، موقوفات و حواشی دیگر دیده می شود. که در سند ۱۳۱۹ ش ملاحظه نمی شود. در ادامه ساختار این اسناد و اطلاعات آن تحلیل و ارزیابی می گردد.

۱. واقفان: آقاعبدالله، خواجه نامدار، ...محمد، یعقوب، مشهدی محمد یوسف آملی، آقامیرعنایت الله شاهاندشتی اسامی است که در این سندها بدان اشاره شده است.

۲. موقوفات: در سند اسامی موقوفه‌های امامزاده به این شرح دیده می شود: قریه درهم کلا و شیروانی محله، دودانگ از جمله سه دانگ

را از نوادگان امام هفتم علیه السلام می دانند و برخی از نوادگان امام سجاده علیه السلام (۴۵) در نزد مردم آمل امامزاده ابراهیم آمل با امامزاده ابراهیم بابلسر یکی است و این بدان دلیل است که معتقدند سر امامزاده ابراهیم در بابلسر به خاک سپرده شد. (۴۶) بقعه از عناصر عمده مستقر در قادی محله است که دارای عملکردی فراشهری است. دوری بازار قدیم شهر و استقرار واحد خرده فروش و وجود تکیه به عنوان یک عنصر شاخص از عوامل تشکل و وحدت مرکز محله است. (۴۷) این بنا با شماره ۶۳ ثبت تاریخی شده است.

ویژگی‌های اسناد وقفی امامزاده ابراهیم علیه السلام

اطلاعات موجود در این اسناد شامل شرح‌هایی در باب زندگی ابراهیم فرزند موسی بن جعفر علیه السلام است که به صورت دو رونوشت به شرح زیر در اختیار است: رونوشت سال ۱۳۱۹ ش از رونوشت دیگری که از اصل تهیه شده است، می باشد این سندها تاکنون

قریه داران سرو، یک قطعه باغچه طاس گیر (یا کاسگرمحله) و ۱۸ جریب زمین مزروعی در جنب امامزاده، دکان، باغ حسن آباد، باغ طرف شمالی بقعه شریف، میدانچه بازار، میدانچه تیمچه سیدحسین عطار (یک دانگ) (۴۸)

۳. متولی: شیخ سهروردی و اولاد ذکور وی

۴. موارد مصرف: روشنایی و تعمیر بقعه متبرکه

با بررسی اسناد موقوفه امامزاده ابراهیم شهر آمل به نظر می رسد بسیاری از فضاهای کالبدی شهر که با نهادهای وقفی مرتبط هستند از نظر تأمین اعتبارات عمرانی و نوسازی خودکفایند و درآمدهای مزبور از موقوفات آنها به دست می آید. این عامل هم در استمرار این گونه بناها نقش مهمی ایفا نموده، هم در شکل دهی به فضاهای شهری چون برپایی عناصر خدماتی پیرامون خود تأثیرگذار بوده است.

تذکر: در بازنویسی متن سند وقفی اشتباهات نگارش شده که در متن فعلی اصلاح و در گیومه قرار گرفته است

۵. استنساخ اسناد موقوفه امامزاده ابراهیم آمل

[سند شماره: ۱]

واقف: آقاعبدالله و نامدار؛ موقوف علیهم: شاهزاده ابراهیم؛ تاریخ وقف: ۶ رجب المرجب ۹۲۶ هجری؛ تاریخ تنظیم سند: ۱۹/۲/۲۴ [۱۳]؛ نوع سند: رونوشت؛ سند شماره: ۳۳۱

[نشان شیر، خورشید و تاج]
رونوشت و قفنامه امامزاده ابراهیم، اداره معارف و اوقاف مازندران
رونوشت... شماره... که اصل آن بشماره... مورخه... ثبت شده است.

الحمد لله الواقف علی السراير و
المطلع علی الضماير و الصلوه و
السلمی [السلام] علی محمد و اله
صاحب المعاجز [المفاخر و بعد] و
المفاخر و بعد به منظوق آیه [وافی
هدایه] المال و البنون بزیتته [زینته]
الحيوت الدنيا و الباقيات الصالحات
خیراً... و حسن [ثوابا و احسن] عملاً
و به مفاد حدیث صریح از حضرت
رسالت پناهی صلی الله علیه و آله الدنيا

مزرعه الاخره پیش [پس] بر سالکان
جاده هدایت مقیم و یا یافتگان [راه
یافتگان] وادی اطاعت و تسلیم سزاوار
[کرده است که] و گواراست که بجهه
ذخیره اخروی و وسیله ابدی اندک
تأملی نمایند و نظر به کلام جناب
مرتضوی به مصداق انماالدنیا [فناء
لیس للغانی ثبوت] فی لیس للغانی
نبوت چندین [چندان] اعتمادی بر این
دار فنا و منزل غارت سرای [عاریت
سرای] نبوده و نمی باشد. بهترین اعمال
و شریف ترین افعال از خیر [خیرات] و
مبرات که باقیات صالحات و ذخیره دار
بقا است [بقاست] وقف کلام الله مجید
و املاک و اجرای قنوت و بنای مساجد
و ساختن پل و رباط و تکایا بجهه
تعزیت داری جناب سیدالشهدا چیز
دیگر نخواهد بود. لهدا منظور از [تحریر
این کلمات] این کلمات و [نظم این
فقرات آن] مقصود از تسطیر این فقرات
آن است که چون مأمون ملعون حضرت
امام رضا علیه السلام را به طوس آورد
و مردم از اطراف و اکناف کرامات آن
جناب را مشاهده نموده [نمودند اهالی

آن] تمامت اهالی مرز و بوم مطیع و
منقاد آن جناب گردیده و از اطاعت
مأمون ملعون انحراف ورزیده. آن
ملعون از آوردن آن جناب نادم و
پشیمان شده [و] در خیال شهادت آن
جناب افتاده. [افتاد] آن جناب نامه به
اولاد حضرت امام موسی [کاظم]
علیه السلام و سایر آقازادگان [امامزادگان]
نوشته که چون نوشته به شما رسد
[برسد] بدون توقف روانه طوس شوید
[شوند] آنچه از اخبار مروی است
دوازده هزار و سیصد و هفتاد و سه نفر
به مضمون نامه نامی [باین عمل] عمل
نموده از شوق و... [از شوق زیارت]
شرف ملاقات آن جناب بسیار گریستند
و روانه خراسان گردیدند لذا [ابراهیم
فرزند...] ابراهیم فرزند امام موسی
کاظم [علیه السلام] فرمود ای برادران
ما را یک بزرگی می باید که خیل و
حشم را تواند راه برد [تواند دارد] امام
زادگان فرمودند [برویم روضه رسول
الله، سلام...] ای برادران می رویم به
روضه رسول الله و سلام می نمایم هر
که را جواب سلام داد [فرمود] آن کس

مهتر و بزرگ باشد علی الاصح به فرموده حضرت معصومه تمامی رفته [رفتند] به روضه عرش درجه جناب رسول یک سلام می نمودند جواب نشنیدند تا این که امامزاده ابراهیم فرزند موسی کاظم [علیه السلام] که مدفون در بلده طیبه شهر آمل موضع لله پرچین [است] سلام نمود از روضه مبارکه جواب شنید که علیک السلام یا ولدی چون ایشان استماع نمود [نمودند] همه دست او را بوسیدند و بیعت [تثبیت] نمودند و آن را مهتر خود [مهتر گردانیدند] گردانیدند، علم بر پا کرده سپهسالار خود ساخته اند. [ساختند] از مدینه بیرون آمدند چون به ولایت سارقمش یا [سارقمش شهریاری] شهریاری رسیدند در [شب] یکشنبه بیست و یکم شهر محرم سکینه خاتون بنت امام موسی خوابی دید برخواسته به برادران گفت که مرغی را دیدم در میان آسمان و زمین [زمین و آسمان] ایستاده بود می ریزد [پری رو] و قطره قطره خون زهرآلود [زهرآلودی] از وی می چکد [می چکید] قطره [قطره ای] از آن را

استشمام نمودم بوی جناب امام رضا علیه السلام بر مشامم رسید آن مرغ گفت الله اکبر این فریاد [قوم را] اجل می دواند که هر یک را به دیاری برساند [رساند] چون این سخن را بشنیدند [بشنید] آن شب را به مصیبت یکدیگر گریستند. قیلان نام خارجی که در قلعه شهریار بودند نامه به مأمون فرستاد که این قدر اولاد ائمه از عربستان رو به ولایت عجم آورده اند [آمدند] که اگر این خیل و حشم به آن ولایت برسد [باین ولایت برسند] شما را زنده نگذارند. چون آن ملعون مطلع شد نرسیده [ترسیده] در همان شب جناب امام رضا علیه السلام را زهر داده [و] شهید کردند و نامه به محمد شیبانی نوشته روانه نمود و نامه به حسن صباح [صبح] نوشته به قزوین فرستاد و نامه به سیاه گوش ابن خالد سمنانی [سیاه گوش بن عامله سمنانی] نوشته که [نوشت] چون نامه من به شما برسد باید که دمار از ابوتراپیان برآرید و نگذارید که یک نفر از آن‌ها [از] سارقمش زنده بیرون روند چون نامه

که جای اسب تاختن نبود و [امامزادگان] امامزادگان به قدر شش هزار کس از آن نامردان را واصل [داخل] به درک نمودند و عبدالرحمن نام که سرکرده ملحدان الموت بود به دست امامزاده ابراهیم مقتول گردید. به غایت [لغایت] ششماه مردان [خودمان(۴)] شهریار برای رساندن اخبار نمی توانستند آمد و رفت نمایند تا آن که در [تا آن که شب] شب بر سر امامزادگان تاخت و تاز آوردن [آورده] و ایشان را مغلوب نموده [نمودند] و متفرق گردیده. [گردیدند] سه نفر [بعضی] از ایشان را به شرح جدول در قراء مقتول [داخل] صد و شصت [شصت] نفر از آن‌ها را در سارقمش شهریار به درجه شهادت رسانیدند و سرهای ایشان را جدا نمودند و عون ابن امام موسی [علیه السلام] را مقید کردند [نموده] نزد مأمون ملعون فرستاده [نزد مأمون فرستادند] بعد از آن امامزاده ابراهیم [که] مهتر ایشان بود با والده آن و امامزاده یحیی با چند تن از امامزادگان وارد دارالمرز شهر آمل شدند و جدال

آن ملعون به آن خارجیان [جنابان] رسید راهداران [تمام یاران] مقرر کردند که نگذارند امامزادگان بروند [بیرون روند] راهداران [دلاوران] راه‌ها را گرفته... که ایشان مدت شش ماه از سارقمش بیرون روند امامزاده ابراهیم گفت ای برادران در خواب دیدم [دیدم] لشکر بسیار بر سر ما آمد [آمده‌اند] و حرب عظیم در پیوست چون رؤسا [روز شد] محمد شیبانی ملعون به قریب چهل هزار کس از خارجیان با علم‌های کبود و زرد و سیاه [زرد و کبود و سیاه] بر سر امامزادگان ریخته [ریختند] بنای محاربه شد و از تعاقب ایشان سیاه کوش سمنانی ملعون به قریب سی چهل هزار کس و از [در] عقب او صباع [حسنک صباح قزوینی با قریب چهل و... قزوینی چهل و پنج هزار از تلیخران [از ملحدان] الموت رسیدند و منافقان هر دیار با امامزادگان برانگیختند جنگ عظیم بر پا نموده‌اند [نموده] امامزاده ابراهیم چندین [چندان] محاربه و قتال نمودند [نموده] و از خارج [خوارج] به قتل... [رسانیده]

و قتل به اعادی [با اعادی] منعقد [نمودند] آخر الامر از شقاوت کریم بدتیر [ندمتر(?)] آملی و حسن رئیس و با طایفه رئیسیه و ابوالقاسم نام کاردرگر با طوایف خود و بعضی از طوایف آملی به اعانت و یاری یکدیگر امامزاده ابراهیم را با سایر امامزادگان که بودند در موضع لله پرچین آملی به درجه رفیعه شهادت رسانیدند. لعنت الله علی قاتلهم الی یوم الدین و بعد از شهادت ایشان توفیقات سبحانه [سبحانی] شامل حال و کافل احوال سعادت مآل عالی شأنان و [عالی شأنان سعادت پناهان] سعادت بنیانان [سعادت پناهان] سلاله الاعیانان آقا [عبدالله آن] و [نام دار ولد مرحوم درویش حاجی نام کلاه کلاهها] خراسانی الاصل مدعو [به] کفش گر و قاضی گردیده از جهه رونق اسلام و رعایت شأن دین حضرت خیرالانام و همراهی و اعانت... [واعانت و همراهی بدودمان] طیبین و طاهرین صلواه الله علیهم اجمعین روضه و تون [بقعه] شریفه بجهه امامزادگان و ساکنان [ساکنان] اعلی علین [علی

علین] بر پا نموده به زحمات تمام تون [بقعه] شریفه را باتمام رسانیده [رساندند] بعد از اتمام روضه نموده [منوره] و بقعه متبرکه جناب سیده [سیادت انتساب] ..النساب اجل السادات ... شیخ بهاءالدین سرووردی [سهروردی] لعنه الله علی الحجاج که بعضی از راه تقیه و خوف آن ملعون از صاحبان نسب خارج النسب گردیدند [و] متولی [تولیت] امامزاده معصوم [ابراهیم را] زاده شیخ مزبور را نمودند [به شیخ مزبور مفوض نمودند] و بعد از آن نسل [نسلا] و بعد نسل و بطناً بعد بطن تولیت و خدمت گزاری و چراغ چی گری و هراست [حراست] و پاسبانی و کلیدداری بقعه متبرکه را به اولاد ذکور شیخ مذکور قرار داد [دادند] و واگذار نمودند که طولیت [تولیت] و خدمت بقعه متبرکه از اولاد جناب [اولاد شیخ سابق الاقاب] شیخ السابق القاب الی یوم یوم [یقوم الحساب] الحساب نباید متعرض [منقرض] و خارج شود و قریه سروکار [درهم کلا و شیروانی محله و دو دانگ] راهم کلا

و شیروانی... و دو دانگ از جمله سه دانگ قریه داران سرو یک قطعه باغچه کاسگر محله [طاس گیر محله] و هیجده [هجده جریب زمین مزروعی] جریب زمین مزروعی که در جنب امامزاده مکرم است واقعه در سمت غربی مفوض به جناب شامخ القاب [شامخ الاقباب شیخ...] به شیخ [شیخ] مزبور و اولاد ذکور مومی الیه شده که همه ساله منافع املاک و مداخل قراء مزبور را دریافت نمایند و به مصارف [و مصارف] روشنایی و تعمیر بقعه متبرکه نمایند. مخالف کننده [مخالفت کننده بفقرات] فقرات مزبور را [بفقرات مزبوره] به لعنت و سخط الهی به عدم [و عدم] شفاعت جناب رسالت پناهی گرفتار آید و هر که از محبان و دوستان خاندان طیبین و طاهرین موقوفات مزبور را تغییر و تبدیل نمایند یا آن که امر طولیت [تولیت] را از دست جناب شیخ مزبور و اولاد ذکور بیرون آورد گرفتار سخط [و نیران خداوند] یزدان خداوند جبار و عدم شفاعت رسول مختار و اولاد اطهار آن باشد و هر که

بدون معاضیر [معاذیر] شرعیه خلاف کند در روز قیامت [و] در عرصات محشر در مقام عدالت خداوند دادگر از قاتلین آن بزرگواران باشد و بعد از انقراض اولاد [و] ذریه شیخ مزبور در [امر] تولیت [تولیت مفوض...] به علماء عصر بلد مزبور است فمن بدله [بدله الله] بعد ما سمعه فانما اثمه علی الدین [الذین] یبدلونه و کان ذالک التحریراً فی ششم شهر رجب المرجب [سنه ۹۲۶ والسلام علی من...] من شهر سنه ۹۲۶ هجرت النبویه والسلام علی من اتبع الهدی [من اتبع الهدی] و... النفس علی [عن] الهوی - ۴۹ العبد الحی عبدالحسین لاریجانی قادی ۱۳۲۵ رونوشت برابر با رونوشت اصل است - دفتر فرهنگ شهرستان ساری؛ [۱۳] ۱۹/۲/۲۴ ؛ [امضا: قادی]؛ [سجج مهر:] اداره معارف و اوقاف مازندران (۵۰)

وضعیت کنونی موقوفه

در حال حاضر امامزاده ابراهیم حدود ۱۶۰۰ رقبه دارد. بقعه در دوره

برنامه‌های نوروزی نیز دارند که شامل هفت سین معنوی است. مراسم آیینی با حضور خانواده شهدا، مسئولین و اقشار مختلف برگزار می‌شود.

در زمینه فعالیت‌های فرهنگی نیز در تابستان کلاس‌هایی چون طرح اوقات فراغت، احکام، اخلاق، تفسیر قرآن، نقاشی، زبان، کلاس‌های استخر با حداقل هزینه برگزار می‌شود. اعتقاد مردم به بارگاه بسیار زیاد است؛ بنابراین نذورات آن نیز زیاد است و عموماً به صورت پول است. مردم شهر به خصوص شب‌های قدر حدود ۱۰۰۰۰-۵۰۰۰ نفر به اینجا می‌آیند.

در این مکان ۴۶۰ تن شهید به خاک سپرده شدند. آرامگاه آقاعبدالله و خواجه نامدار بنیان بقعه در اینجا قرار دارد. این بارگاه به مانند سابق کارکرد آرامگاهی دارد که به دلیل کمی جا در امامزاده کسانی چون پدر و مادر شهید و کسانی که از قبل قبر خریداری نمودند به خاک سپرده می‌شوند که با هزینه‌ای همراه است و به نوع درآمد شخص بستگی دارد. در کل حدود

محمدرضا شاه به صورت ویرانه‌ای بود اما در دوره جمهوری اسلامی آباد شد. در زمان انقلاب مرکز تجمع و ارشاد مردم بود. رسیدگی به امور فرهنگی، انتظامی و عمرانی از وظایف متولی است که همه تحت نظارت اداره اوقاف انجام می‌پذیرد. از جمله این کارها تجدید بنا کردن بقعه، ساختن نمازخانه، توسعه دادن شبستان‌ها، بازسازی محوطه حرم است. از مهم‌ترین مسایل عمرانی تأسیس کتابخانه‌ای به وسعت ۴۰۰-۵۰۰ متر مربع در دو طبقه است که در حال اتمام است. دیگر، طرح توسعه حرم نزدیک به ۲۰۰۰ متر مربع، شبستان‌های مختلف، کفش‌داری، اتاق‌های اداری، اتاق‌های فرهنگی است. برنامه بصیرت عاشورایی در ماه محرم، دهه اول و دوم فاطمیه تحت عنوان یاس نبوی، طرح نشاط معنوی، طرح تابستان اوقات فراغت دانش آموزان، طرح آرامش بهاری، فضا سازی مناسب برای حضور زائرین، تولد و وفات ائمه علیهم السلام و... از برنامه‌های بارگاه است.

دو هزار نفر در این آرمگاه به خاک سپرده شدند. امروزه به دلیل مشکلات اقتصادی مردم، موقوفات جدید آن کم و کوچک شده است (رجبعلی ابراهیمی، متولی). بایستی توجه داشت، برخی از زمین‌های اطراف بقعه - که به صورت وقف بوده است - با تغییر کاربری به صورت دکان و... توسط اداره اوقاف به اجاره داده شده است.

نتیجه

مزارها با توجه به اهمیتی که در نزد مردم دارند در توسعه شهری تأثیرگذارند زیرا بسیاری از این گونه فضاهای شهری نه تنها در آمل بلکه در شهرهای ایران دارای موقوفات بوده و در استمرار بنای این گونه فضاها نقش مهمی ایفا می‌نماید. موقوفات سبب شده است تا این بناهای مذهبی از لحاظ اقتصادی خودکفا باشند تا در اطراف خود - به منظور تکمیل مایحتاج مردم - فضاهایی چون خدماتی و اقتصادی شکل گیرد. همچنین مکانی برای زدودن غم‌ها و پناهگاهی برای مردم گردد. بسیاری از امامزاده‌های ایران در مجاورت گورستان شهر واقع شده است که تخصیص خیرات به بنای امامزاده و زیارت قبور در نزد مردم در عمران و آبادی آن بی‌تأثیر نیست.

آمده، این مکان را بقعه شمس الدین محمد بن محمود آملی می دانند. وی، از علمای شیعی و از مدرسین سلطانیه در عهد اولجایتوی مغول بود که مناظرات بسیاری با علمای اهل سنت در باب حقانیت تشیع داشت. کتاب معروف وی نفایس الفنون فی عرایس العیون، به منزله دایره المعارف علوم زمان خود او به شمار می رفت. این کتاب به شاه شیخ ابواسحاق اینجو اهدا گردید (برای شرح بیشتر رج. مقاله زندگی شمس الدین محمد بن محمود آملی از دکتر غلامرضا مستعلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تابستان ۱۳۷۸)

۲۱. از آستارا تا استارباد، ص ۷۱

۲۲. سفرنامه مازندران و استرآباد، ص ۷۴

۲۳. بازار آمل، ص ۲۰۰

۲۴. سفرنامه مازندران و استرآباد، ص ۷۳۰

۲۵. بازار آمل، ص ۹۸

۲۶. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۵۰۰۰۰۱۸۳

۲۷. بازار آمل، ص ۹۸

۲۸. از آستارا تا استارباد، ص ۱۰۴

۲۹. تاریخ آمل، در دست چاپ

۳۰. بازار آمل، ص ۲۰۶

۳۱. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۲۵۰۰۰۰۱۸۳

۳۲. از آستارا تا استارباد، ص ۵۷

۳۳. بازار آمل، ص ۹۸

پی نوشتها:

۱. دانشیار تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، shyousefifar@yahoo.com
۲. کارشناس ارشد ایران شناسی، masoom8227@yahoo.com
۳. تاریخ آمل، در دست چاپ
۴. ریخت شناسی بازار، ص ۹۷
۵. بینش اسلامی و پدیده های جغرافیایی، ص ۱۲۳
۶. ریخت شناسی بازار، ص ۹۹
۷. همان، ص ۹۹
۸. همان، ص ۱۰۰
۹. تاریخ آمل، در دست چاپ
۱۰. یادگار فرهنگ آمل، ص ۱۲
۱۱. به روایتی دیگر در شرق گنبد کبود قرار داشت (ملگونف، سفرنامه ملگونف به سواحل جنوبی دریای خزر، ص ۱۲۷؛ صمصام الدین علامه، یادگار فرهنگ آمل، صص ۱۲-۱۳)
۱۲. تاریخ آمل، در دست چاپ
۱۳. بازار آمل، ص ۲۰۲
۱۴. منسوب به آتشکده
۱۵. تاریخ طبرستان، ص ۱۰۵
۱۶. سفرنامه مازندران و استرآباد، ص ۷۳
۱۷. تاریخ آمل، در دست چاپ
۱۸. بازار آمل، ص ۹۴۹
۱۹. همان، ص ۲۰۴
۲۰. ظاهراً برخی بر اساس کتیبه به دست

۳۴. از آستارا تا استارباد، ص ۱۰۱
۳۵. بازار آمل، ص ۱۶۳
۳۶. مزارات ایران، ۱۹۵
۳۷. تأثیر تشیع بر ابنیه، اماکن و زیارتگاه‌های مذهبی ایران، ص ۱۴۲
۳۸. شهر هزاره‌های تاریخی، ص ۲۱
۳۹. سهم موقوفات در ساختار فرهنگی کشور، صص ۱۰-۹
۴۰. بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، ص ۱۲۳
۴۱. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۱۸۳-۲۵۰۰۰
۴۲. از آستارا تا استارباد، ص ۷۹؛ ه.ل.رابینو، سفرنامه مازندران و استرآباد، ص ۷۲
۴۳. تأثیر تشیع بر ابنیه، بازار آمل، ص ۱۴۹
۴۴. از آستارا تا استارباد، ص ۷۹
۴۵. مصاحبه با رجبعلی ابراهیمی،
۴۶. مصاحبه با رجبعلی ابراهیمی،
۴۷. بازار آمل، ص ۱۶۳
۴۸. از دیگر موقوفات و متولیان این بقعه به شرح زیر است: «... به لله پرچین واقع در بلده آمل که به تولیت میر رضی مقرر است از قرار خطاب: ۱۶ تومان، ۲۴۲۷ و سه چارک و دو سیرو نیم (یک چهارم چارک) ۲۴۲۷ تومان و ۶۵۰ دینار. شلتوک زار ۱۳۷ جریب فی ۱/۱۰۰) یک قران و صد دینار یا ۲۲ شاهی) تلیوار ۲۰ ارش و سه وجب(?) فی ۱۸۳ دینار و شش پول (دو پول یک شاهی است)
- شلتوک هزاره پی: شلتوک ۹۹ جریب ...
- تلیوار ۲۰ ارش ... موسی ده ... نقدی ...
- ۶۱۶ جریب» (دانش پژوه، آستانه‌های مازندران: ص ۵۷).
۴۹. محل مهر: یا نادعلی عبدالله و محل مهر: المتوکل علی الله عبده نامدار. اقرا الواقفان المسوطوران فی المتن کما رقم و زبر لدی و لسنه الحادم الربعه الاول (?). محل مهر عبده الراجی ابوالقاسم. دهم برج جوزا یونت ٹیل ۱۳۳۶. در دفتر اوقاف آمل ثبت گردیده امین اوقاف آم و لاریجان امضاء محمد هادی مهر اداره اوقاف آمل. محل مهر: یا نادعلی عبدالله. محل مهر المتوکل علی الله عبده نامدار. موقوفاتی که در متن ذکر نیست: باغ حسن آباد و کل محمد، باغ یعقوب طرف شمالی بقعه شریف، دکان مسکونی مشهدی محمد یوسف آملی، میدانچه تیمچه سیدحسین عطار یک دانگ واقف آقا میرعنایت الله شاهاندشتی. این فقره آن بزرگوارست. دهم جوزا ۱۳۳۶. محل مهر اداره اوقاف آمل. مقابله شد(دانش پژوه، اسناد آستانه درویش تاج الدین حسن ولی، صص ۶۴۸-۴۸۱).
۵۰. اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان آمل، آرشیو ۳۳۱